

Jacques Lacan

Funkce a pole promluvy a řeči v psychoanalýze

(Fonction et champ de la parole et du langage
en psychanalyse, 1956)

Studie navrhuje reformulaci psychoanalytické teorie i praxe se zřetelem k problému řeči a promluvy; otázku symbolična v psychoanalýze vykládá ze strukturalistické perspektivy.

Funkce a pole promluvy a řeči v psychoanalýze je rozpracovanou knižní verzí přednášky prosloušené roku 1953 v Římě; okolnosti vzniku tohoto textu vysvětluje předmluva (235–240). Autorovým záměrem je obnovit ve sféře psychoanalýzy „ony základy, které čerpá z řeči“ (236). Řeč (*langage*) je v posledku jediným nositelem, ale i předmětem psychoanalytické zkušenosti. Nejde však jen o návrat k řeči jakožto médiu, v němž se odehrává psychoanalytická zkušenost léčby, ale také — na rovině teoretické — o návrat k řeči či ke klíčovým pojmům samého zakladatele psychoanalýzy jako disciplíny. Původní smysl těchto pojmů se podle Lacana nejlépe objasní skrze konfrontaci s poznatky jiných humanitních věd. Úvodní tázání se tedy týká podstaty psychoanalýzy a jejího smyslu. Lacanova definice je prostá: psychoanalýza je „metoda pravdy a demystifikace subjektivních kamufláží“ (239). Jako takový si tento princip zaslouží být aplikován nejen na pacienta, ale i na samu psychoanalytickou komunitu — s tímto kritickým záměrem Lacan otevírá vlastní text.

V krátké úvodní části (240–245) se Lacan vymezuje vůči tomu proudu psychoanalýzy, který nebere v potaz základní úlohu řeči a promluvy v této disciplíně. Podle jeho názoru tento přístup vede k „úpadku psychoanalytického diskurzu“ (243), a pokud bychom chtěli určit jeho příčiny, bylo by zcela legitimní aplikovat psychoanalytickou metodu právě na nositele tohoto diskurzu. Nejvýraznější podobu tohoto směru Lacan spatřuje v americké verzi ego-psychologie, ovlivněné behaviorismem, která podle něho dokonce stojí „v přímém protikladu k analytické zkušenosti“ (243). Tato verze psychoanalýzy své cíle omezila na vedení pacienta k dobré adaptaci na sociální prostředí; toho se dosáhne hledáním objektivních vzorců chování, takže z lidského subjektu se stává lidský objekt. Katastrofálním důsledkem takového přístupu podle

Lacana je, že z psychoanalýzy se vytrácejí základní pojmy, které tuto disciplínu od počátku oživovaly: nevědomí a sexualita. Právě k nim je třeba se oklikou přes promluvu a řeč navrátit: „Tvrdíme, že techniku nelze pochopit, a tedy ani správně aplikovat, pokud podceňujeme pojmy, které ji zakládají. Naším úkolem bude ukázat, že tyto pojmy nabývají svůj plný smysl jen tehdy, když jsou nasměrovány do pole řeči a když jsou pořádaný se zřetelem k funkci promluvy“ (244).

Východiskem 1. kap. Prázdna a plná promluva v psychoanalytické realizaci subjektu (245–263) je fakt, že promluva (*parole*) je jediným médiem, jímž při psychoanalytické léčbě disponujeme. Promluva si ze samé své podstaty žádá odpověď, bez ní — byť by měla podobu mlčení — neexistuje; v tom leží i jádro funkce promluvy v psychoanalýze. Na základě tohoto postulátu Lacan buduje základní rozlišení mezi plnou a prázdnu promluvou. Prázdna promluva je diskurz, který pacient předkládá v souladu se svými (narcistickými) představami o sobě samém. Je to promluva budovaná „pro druhého“ a jako taková s sebou nese určité základní odcizení: subjekt, který se takto prezentuje druhému, se samozřejmě dává tak, jako by sám byl „někým jiným“. Nebezpečím prázdny promluvy je, že subjekt ustrne v takto ustavené objektivaci, takže úkolem analytika je zbavit jej právě těchto klamavých jistot. Jedním z prostředků, jak k tomu dospět, je respektování „šťastné interpunkce“ (250) pacientova diskurzu: od tohoto přesvědčení Lacan odvozuje jako důležitou inovaci proměnlivou délku psychoanalytických sezení. Rozbitím narcistické sebejistoty subjektu začíná přechod k plné promluvě. Plná promluva je Lacanem důsledně vymezena jako promluva pravdivá, ovšem pravda se v Lacanově teorii nekryje s tím, co nazýváme objektivní realitou. O pravdě lze mluvit tehdy, kdy je např. minulá událost, která způsobila trauma, sladěna s pacientovou promluvou: „V psychoanalytické anamnéze se nejedná o realitu, ale o pravdu, neboť účinek plné promluvy spočívá v novém uspořádání minulých nahodilostí tak, že se jim dá smysl budoucích nutností, jak je konstituuje ona trocha svobody, skrze niž je subjekt zpřítomňuje“ (254). V souvislosti s plnou promluvou nabývá smyslu i sám pojem nevědomí, který zde Lacan definuje jako „tu kapitolu mého příběhu, která je vyznačena bílým místem nebo v které se usazuje lež: jde o kapitolu cenzurovanou“ (257). To neznamená, že by pravda byla nenalezitelná: je vepsána do těla subjektu (jako je tomu u hysterie), do jeho dětských vzpomínek a často i do jeho řeči, aniž o tom sám ví. Na základě těchto úvah Lacan přistupuje k analýze úlohy řeči a symbolismu v psychoanalytické teorii.

Tato analýza tvoří těžiště 2. kap. s titulem Symbol a řeč jako struktura a mez psychoanalytického pole (264–287). Při vymezování

základní úlohy řeči v psychoanalytickém diskurzu se Lacan vrací k Freudově teorii symbolismu, jak je rozvinuta ve *Výkladu snů* (1900, č. 1937). Sny a symptomy jsou určeny jako jednotky významu a na základě tohoto zjištění buduje Freud „rétoriku“ nevědomých pochodů. Podle Lacana to znamená, že „symptom sám je strukturován jako řeč, že je řečí, jejíž promluva má být osvobozena“ (267). Souhrn všech jevů, jejichž fungování je nějak analogické fungování řeči, Lacan označuje jako symbolično. Symbolično dalece přesahuje pouze ty konkrétní případy, které byly právě zmíněny (symptomy atd.), a ve svých nejširších strukturách určuje samu podstatu lidské bytosti — to znamená, že nejde o nástroj, který by člověk používal k třídění světa, nýbrž o to, že sám je symboličnem utvářen: „Svět slov vytváří svět věcí,“ píše Lacan a dodává, že „pokud člověk mluví, je to proto, že symbol jej učinil člověkem“ (274). Takto široce pojaté symbolično umožňuje reinterpretaci nejen freudovského učení, pokud jde o neurotické symptomy či chybné úkony, ale i nejširších psychoanalytických kategorií, např. kategorie oidipovského komplexu. Oidipovský komplex není nějaká konkrétní reálná situace, nýbrž významová struktura, v jejímž rámci se formuje vztah subjektu k symboličnu. Nositelem této základní významové funkce je postava otce, kterou Lacan zbavuje jejího empirického substrátu (biologický otec nebo jakákoli jiná konkrétní postava) a činí z ní symbol, významovou jednotku, kterou označuje jako jméno otce: „Právě ve *jménu otce* musíme rozpoznat oporu symbolické funkce, která od úsvitu dějin ztotožňuje jeho osobu s figurou zákona“ (276). Jaké následky to má pro samu psychoanalýzu? Především ty, že neurotické i jiné poruchy se budou jevit jako zvláštní významové komplexy v ještě důraznějším smyslu, než jak tomu bylo u Freuda. Neurotický symptom je pak „signifikantem signifikátu, který byl vytěsněn z vědomí subjektu“ (279), a psychoanalýza se stává dešifrováním těchto symbolů, jejichž smysl je samotnému subjektu skryt. Na tomto místě se Lacan vrací k samotnému statusu promluvy v psychoanalytické léčbě: zatímco v objektivizujícím diskurzu subjekt ztrácí svůj smysl, plná promluva navrácí subjektu schopnost vypovídat v první osobě. Lacan to znázorňuje konfrontací odlišných historických užití dvou forem zájmena já: zatímco v současné francouzštině se věta „to jsem já“ běžně vyjadřuje pomocí zvěcněné podoby osobního zájmena: „c'est moi“, ve Villonových dobách se totéž vyjadřovalo s pomocí druhého tvaru: „ce suis-je“ (280). Lacan upozorňuje na úlohu lingvistiky v současné antropologii a etnografii (zvl. u → Clauda Lévi-Strausse) i na možnost rozumět některým složkám pozdní Freudovy teorie skrze strukturalistické opozice.¹ K Freudovu požadavku, aby psychoanalýza provázelo studium dějin civilizace a literatury,

1 Lacan zde jmenovitě odkazuje na ono místo z Freudova pozdního textu *Mimo princip slasti* (1920, č. 1998 in: *Sebrané spisy* 13, Praha 1998, s. 14–17), kde Freud popisuje dítě hrající si s cívkou, kterou střídavě odhazuje od sebe a přitahuje k sobě a opakuje přitom zvuky, které Freudovi připomínají slova *fort* — *da* (*prýč* — *tady*). Podle Lacana se jedná o opoziční vokální konotace přítomnosti a nepřítomnosti, které korespondují s přítomností a nepřítomností matky v zorném poli dítěte. Dítě si touto formou hry zjednává přístup k symbolické funkci.

mytologie či psychologie náboženství, doplňuje Lacan rétoriku, gramatiku a poetiku. Úhrnem řečeno může převzetí lingvistických modelů nejen vést k pročištění mnohdy nejasných a protichůdných hypotéz Freudova díla, ale zároveň zdůraznit také to, co je na Freudově objevu nejradiálnějším, a očistit ho tak od nánosu pozdějších zavádějících interpretací.

V poslední, 3. části textu, Rezonance interpretace a čas subjektu v psychoanalytické léčbě (287–321), se Lacan konkrétněji zabývá psychoanalytickou technikou; opírá se přitom o reinterpretace proslulých Freudových kazuistik, zvl. Muže s krysami a Muže s vlky. Úkolem psychanalýzy je vyvést subjekt z přeludů, do nichž ho jeho narcismus uzavíral. „Abychom osvobodili promluvu subjektu, uvádíme jej do řeči jeho touhy, tj. do ‚prvotní řeči‘, v níž — nezávisle na tom, co nám o sobě říká — k nám již promlouvá, aniž si je toho vědom, a to nejprve v symbolech symptomu“ (292–293). Z toho plyne, že řeč a komunikaci nelze redukovat na pouhé předávání sdělení. Subjekt sice mluví, ale často, ba dokonce většinou, říká něco jiného než to, co se domnívá sdělovat. Je tedy třeba zkoumat zdroje řeči, a to včetně jejich realizace v básnických dílech; k tomu měl i Freud blízko (293). Lacan se distancuje od pojetí jazyka jako systému znaků, kódu; ukazuje to na příkladu komunikace včel, jejichž kód se vyznačuje ustáleným vztahem mezi znaky a označovanou realitou, zatímco v lidské řeči znaky nabývají hodnoty ze svého vzájemného vztahu (295). Radujeme-li se z toho, že někdo „mluví stejnou řečí jako my“, pak nás ve skutečnosti spojuje specifická promluva (296–297). Lidská řeč určuje samu subjektivitu člověka a zejména v oblasti psychoanalýzy neslouží ke sdělování, nýbrž k evokaci, jak o tom svědčí metoda volné asociace. Každá řeč, i samomluva, navíc vždy předpokládá vztah k druhému a ve své podstatě je otázkou, kterou subjekt druhému pokládá: „To, co hledám v promluvě, je odpověď druhého. To, co mne konstituuje jakožto subjekt, je moje otázka“ (297). Psychoanalýza ukazuje, že v této dialektické hře otázky a odpovědi nevstupuje do hry jen to, co subjekt sděluje, ale také materialita verbálního sdělení. To Lacan připomíná pozoruhodnou pasáží z kazuistiky Muže s vlky: pacient v ní podrobuje německé slovo *Wespe* (vosa) symbolické kastraci tím, že je při analýze zbavuje prvního písmene, aby se z něj staly jeho vlastní iniciály: *Espe* = S. P.² Pouze skrze takto pojatou řeč je subjekt schopen překonat své odcizení v prázdné promluvě a najít v diskurzu vlastní místo svého skutečného já. Závěr Lacanova textu tvoří úvaha o časovém aspektu psychoanalýzy: autor rýsuje obraznou paralelu mezi interpunkcí v textu, jež „upevňuje smysl“, zatímco její absence je zdrojem ambiguity (312), a načasováním psychanalytické léčby.³

2 „Řekl: Zdálo se mi, že nějaký muž vytrhává ose [Espe] křídla. — Ose? ptal jsem se, co tím myslíte? — No, ten hmyz se žlutými pruhy na těle, který štípe. Musí to být narážka na grušu, žluté pruhovanou hrušku. — Myslíte tedy vosu [Wespe], opravil jsem ho. — Říká se vosy? Já jsem si opravdu myslel, že se říká osa. (Jako mnozí jiní si vypomáhal tím, že svá symptomatická jednání skrýval za svou jinojazyčnost.) Ale osa [Espe], to jsem přece já, S. P. (iniciály jeho jména). Osa je samozřejmě zmračená vosy. Sen jasně říká, že [S. P.] se mstí grušy za její hrozbu kastrací.“ (Pozn. red.: Jazykové zázemí „Muže s vlky“, pacienta ruského původu, bylo pestré; „Grúša“ se zde objevuje jako jméno osoby, jež v jeho případě sehrála určitou roli; přítomný překlad dle *Gesammelte Werke* 12, Frankfurt/M. 1986, s. 128 (č. S. Freud, Z dějin případu dětské neurosy, in: *Sebrané spisy* 12, *Spisy z let 1917–1920*, Praha 2003, s. 90–91).

3 Důležitou roli v Lacanově textu hrají i jeho inovace týkající se psychoanalytické praxe. Ty se vztahují především na časovou strukturu léčby. V klasické psychoanalytické praxi se striktně dodržuje fixní délka psychoanalytických sezení. Lacan byl první, kdo toto pravidlo zpochybnil a začal praktikovat sezení s proměnlivou délkou. Právě tyto změny, které Lacan do psychoanalytické praxe zavedl, byly jednou z hlavních příčin jeho roztržky s Mezinárodní psychoanalytickou asociací (IPA).

Rozsáhlý text *Funkce a pole promluvy a řeči* v psychoanalýze, známý také jako tzv. Římská přednáška a později zařazený do jeho knihy *Écrits* (1966), představuje jakýsi manifest, v němž autor poměrně transparentně předkládá hlavní rysy své interpretace Freuda. Výklad je nesen dvojím záměrem: na jedné straně jde Lacanovi — jak alespoň tvrdí — o „návrat k Freudovi“, tj. o návrat k samotným kořenům psychoanalytické zkušenosti a k objasňování významu některých základních Freudových pojmů; na druhé straně má Lacan na zřeteli soudobý stav psychoanalytické teorie a praxe a jeho návrat k Freudovi je nesen velmi vyhoceným polemickým stanoviskem především vůči americké verzi ego-psychologie, jejíž postupy podle něho zkreslují, nebo dokonce zcela zastírají originalitu Freudova objevu nevědomí. Vymezování vůči tomuto „nepříteli“ je věnována první část textu. Navíc je Lacanův návrat k Freudovi v jistém smyslu jednostranný: většina Freudových textů, které cituje a ze kterých vychází, se zaměřuje jen na jednu oblast, a sice teorii psychické symboliky. Tendence zdůrazňovat především ty stránky Freudova díla, které lze interpretovat pomocí strukturální antropologie či lingvistiky (zejm. tyto dvě disciplíny totiž pro Lacana představují způsob myšlení, který může pomoci dodat psychoanalýze nový smysl a větší rigoróznost), je charakteristická pro celý Lacanův intelektuální vývoj. Lacan se v tomto textu velmi důsledně vyhýbá všem freudovským pojmům, které z tohoto interpretačního schématu vybočují: pudová energie, intenzita, afektivita atd., jež podle něj představují pozůstatky dobového vědeckého kontextu, ze kterého se Freud přes veškerou svou originalitu nedokázal vymanit. Právě tato jednostrannost se stala později předmětem ostré kritiky ze strany filozofů i jiných psychoanalytiků. → Gilles Deleuze a Félix Guattari budou v knize *L'Anti-Oedipe — Capitalisme et schizophrénie* (1975) kritizovat Lacanovo pojetí touhy, nevědomí a signifikantu, → Jean-François Lyotard v knize *Discours, figure* (1971) Lacanovi vytýká způsob, jakým interpretuje Freudův pojem snové práce, a → Julia Kristevová se snaží rozpracovat takové pojetí řeči, z níž by nebyl vyloučen pudový moment. Lacan sice rozvíjí především jeden směr Freudova uvažování, ale nejedná se o redukci: obohacuje ho způsobem, který z psychoanalýzy činí jeden z nejpodnětějších myšlenkových proudů 20. století. Lze říci, že psychoanalýza se v Lacanově pojetí stává plnoprávnou filozofií (a to nejen pro četné odkazy na filozofický diskurz, v tomto textu zejm. na Hegela) a je také s to vstupovat účinně do kontaktu s jinými myšlenkovými obory: o tom svědčí např. recepcce ze strany literární vědy. Mezi literární teoretiky, kteří čerpají z lacanovských podnětů, patří již zmiňovaná J. Kristevová, jejíž rozbor literárních děl (Louis-Ferdinand Céline,

Marguerite Durasová, Gérard de Nerval aj.) odkrývají psychické mechanismy, působící v základu formování literárního významu, nebo → Roland Barthes, který zejména ve svých pozdních pracích osobitě znovu promýšlí lacanovský pojem imaginárna. Zvláštního osudu se lacanovské teorii dostalo v oblasti rodových studií. Lacanův „přepis“ Freuda, zbavující psychoanalýzu všech odkazů na biologii, se stal pro tento směr jedním ze zásadních podnětů: všechno, včetně konstituce pohlavní identity, se v lacanovské psychoanalýze odehrává na bázi psychických významů (signifikantů), a nikoli na bázi biologického determinismu. Vztah mezi rodovými studií a psychoanalýzou je v posledních desetiletích velice intenzivní, jak dokládají např. práce Juliet Mitchellové, Judith Butlerové, Kaji Silvermanové nebo Teresy de Lauretisové. Lacanovská psychoanalýza zasáhla i do oblasti filmové teorie: zde na něho navazují např. Christian Metz nebo Michel Chion. Teoretici jako Slavoj Žižek, Mladen Dolar, Renata Saleclová aj. vycházejí z Lacanových pojmů při ustavování svébytného proudu myšlení pohybujícího se mezi politologií a teorií kultury.

Lacanův text *Funkce a pole promluvy a řeči* v psychoanalýze sice vykazuje všechny originální rysy autorova myšlení, je však patrné, že jeho vlastní verze psychoanalýzy v něm ještě není plně rozpracovaná. Vznikl na počátku 50. let, tedy v době, kdy byl strukturalismus ve Francii reprezentován především pracemi Clauda Lévi-Strausse a kdy se poststrukturalistická exploze v podobě děl → Jacquese Derridy nebo → Michela Foucaulta teprve připravovala. Jestliže tedy lacanovská psychoanalýza bývá s oblibou označována za strukturalistickou nebo poststrukturalistickou, je toto označení platné jen z jistého úhlu pohledu. V tomto kontextu lze pochopit, že v Lacanově argumentaci se poměrně často objevuje jakýsi metafyzický akcent, který nabývá výrazu např. v dichotomickém rozlišení prázdné a plné promluvy a v poněkud „romantizujícím“ pojetí psychoanalytické léčby. Ta je pojímána jako proces, při němž se pacient přesouvá od objektivovaného já (*moi*) k já autentickému (*je*), tedy jako postupné nastolování adekvace, byť si je autor vědom, že jde o proces, který nelze završit. Právě tyto metafyzické aspekty Lacanovy teorie (zvl. rozlišení mezi prázdnou a plnou promluvou) se staly předmětem Derridovy kritiky v textu *Doručovatel pravdy* (1980).⁴

Funkce a pole promluvy a řeči v psychoanalýze je v rámci Lacanova díla jedním z nepřehlednějších a zároveň nejpregnantnějších textů, v němž se autor dotýká snad všech aspektů psychoanalýzy, do jejichž teoretizace i praxe minul zasáhnout. To ovšem neznamená, že závěry zde vyvozené se týkají jen psychoanalýzy v přísném slova smyslu. Záměr, který je v tomto Lacanově textu

4 J. Derrida, *Le Facteur de la vérité*, in: *týž, La Carte postale. De Socrate à Freud et au-delà*, Paris 1980, s. 440–524.

(i v celém jeho teoretickém projektu) všudypřítomný, spočívá i v radikalizaci Freudovy snahy nechat psychoanalýzu vstupovat do kontaktu s dalšími obory a teoriemi. V tomto smyslu sehrály tento text i lacanovská psychoanalýza jako taková úlohu vskutku průkopnickou už proto, že jednoznačně připravovaly post-strukturalistickou vlnu francouzského myšlení, která se zvedla v 60. letech.

Vydání

Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse, in: *La psychanalyse* 1956, č. 1, s. 81–166; dále in: týž, *Écrits*, Paris 1966, s. 237–322; in: týž, *Écrits 1, Paris 1999*, s. 235–321 (z tohoto vyd. citováno). The Function of Language in Psychoanalysis, in: týž, *The Language of the Self*, Baltimore – London 1968, s. 1–87, 1973, 1976, 1981; The Function and Field of Speech and Language in Psychoanalysis, in: týž, *Écrits. A Selection*, London 1977, s. 30–113, 1980, 1985, 1995, 1997, 1999, 2001, 2003, 2006, 2008; New York 1977, 1982, 1997, 2002. Función y campo de la palabra y del lenguaje en psicoanálisis, in: *Escritos 1*, México 1971, 2007. Funktion und Feld des Sprechens und der Sprache in der Psychoanalyse, in: týž, *Schriften 1*, Frankfurt/M. 1973, 1975, 1986, 1991, 1996. Funzione e campo della parola e del linguaggio in psicoanalisi, in: týž, *Scritti 1*, Torino 1974, 1979, 2002. Funkcija i pole reči i jazyka v psychoanalize, Moskva 1995. Funkcija i pole mówienia i mowy w psychoanalizie, Warszawa 1995.

Literatura

R. Barthes, *S/Z*, Paris 1970 (č. 2007). J.-F. Lyotard, *Discours, figure*, Paris 1971. G. Deleuze – F. Guattari, *L'Anti-Oedipe*, Paris 1972. J. Kristeva, *La Révolution du langage poétique*, Paris 1974. J. Mitchell, *Psychoanalysis and Feminism*, New York 1974. Roland Barthes par Roland Barthes, Paris 1975. Ch. Metz, *Signifiant imaginaire. Psychoanalyse et Cinéma*, Paris 1977 (č. 1991). J. Derrida, Le facteur de la vérité, in: týž, *La carte postale. De Socrate à Freud et au-delà*, Paris, 1980, s. 440–524. J. Kristeva, *Pouvoirs de l'horreur. Essai sur l'abjection*, Paris 1980. M. Chion, *La Voix au cinéma*, Paris 1982. T. de Lauretis, *Alice doesn't. Feminism, Semiotics, Cinema*, Bloomington 1984. K. Silverman, *The Acoustic Mirror*, Bloomington 1988. S. Žižek, *The Sublime Object of Ideology*, London – New York 1989. J. Butler, *Gender Trouble*, New York 1990. B. Fink, *The Lacanian Subject*, Princeton 1996. J. Lacan, Le Temps logique et l'assertion de certitude

anticipée, in: *Écrits* 1, Paris 1999, s. 195–211. K. Silverman, *The Threshold of the Visible World*, New York et al. 1996. J. Fulka, *Psychoanalýza a francouzské myšlení*, Praha 2008.

Jacques Lacan (1901–1981)

Francouzský psychoanalytik a psychiatr. Narodil se v Paříži. Původně studoval psychiatrii a r. 1932 obhájil doktorskou disertaci o paranoie. V následujících letech se však stále výrazněji orientoval k psychoanalýze a r. 1951 zahájil své proslulé semináře, které vedl (nejprve v nemocnici Sainte-Anne, od r. 1964 na École pratique des hautes études a od r. 1969 na právnické fakultě) až do své smrti a které významně ovlivnily intelektuální dění v Paříži během 60. a 70. let. R. 1953 opustil Société parisienne de psychanalyse (SPP) a založil Société française de la psychanalyse (SFP), která nebyla uznána jako oficiální člen mezinárodní asociace International Psychoanalytic Association (IPA). R. 1963 založil vlastní školu École Freudienne de Paris (EFP), jež fungovala do r. 1981. Další díla: *De la psychose paranoïaque dans ses rapports avec la personnalité* (1932), *Écrits* (1966), *Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse* (1973), *Le séminaire 20. Encore* (1975) *Le séminaire 1. Les écrits techniques de Freud* (1975), *Le séminaire 2. Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse* (1978), *Le séminaire 3. Les psychoses* (1981), *Le séminaire 7. L'éthique de la psychanalyse* (1986), *Le séminaire 11.*

České překlady

Stati: Stadium zrcadla jako to, co formuje funkci Já, jak je nám odhalována v psychoanalytické zkušenosti, in: M. Peprník (ed.), *Směry literární interpretace 20. století. Texty, komentáře*, Olomouc 2000, s. 87–91.

/jf/